Ginamieji su negalia: konvencinės, Europos Sąjungos teisės nuostatos ir mokslinės diskusijos

JOLANTA ZAJANČKAUSKIENĖ[1]

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Baudžiamosios teisės ir proceso institutas
El. paštas: zajan@mruni.eu

SANTRAUKA. *Nepaisant tarptautinių ir Europos Sąjungos teisinių standartų, asmenų su negalia, taip pat ir ginamųjų (įtariamųjų, kaltinamųjų), padėtis, kaip nurodo atlikti tyrimai, skirtingose valstybėse kelia susirūpinimą. Jie neretai susiduria su dideliais sunkumais, siekdami lygiai su kitais asmenimis dalyvauti teisiniuose procesuose ir gauti tinkamą paramą. Sprendžiant nurodytą problematiką, visų pirma, reikėtų išnagrinėti ir įvertinti pačius asmenų su negalia teisių apsaugos standartus. Todėl šiame straipsnyje pristatomos ir analizuojamos Jungtinių Tautų asmenų su negalia konvencijos 12 ir 13 str. nuostatos ir jų reikšmė ginamųjų su negalia teisinei padėčiai. Taip pat pristatomos ir nagrinėjamos Europos Sąjungos direktyvose ir Europos Komisijos rekomendacijoje numatytos specialiõs apsaugos garantijos pažeidžiamiems įtariamiesiems ar kaltinamiesiems ir jų atitiktis Jungtinių Tautų Konvencijoje įtvirtintiems įsipareigojimams. Paskutinėje straipsnio dalyje supažindinama su skirtingomis mokslinėmis nuomonėmis dėl „nepakaltinamumo“ ir „procesinio neveiksnumo“ institutų (ne)išlaikymo. Straipsnis užbaigiamas siūlymu tęsti šia tema mokslines diskusijas, siekiant surasti geriausius aptartų problemų sprendimus.*

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: negalia, ginamieji, baudžiamasis procesas, nepakaltinamumas, veiksnumas.

[1] ORCID: 0000-0001-9714-653X.

ĮVADAS

Jungtinių Tautų asmenų su negalia teisių konvencija[2] (toliau – JT Konvencija; Konvencija) yra tarptautinė privaloma žmonių su negalia teisių apsaugos priemonė. Visos valstybės narės yra jos šalys ir tai yra pirmoji žmogaus teisių konvencija, prie kurios prisijungė Europos Sąjunga[3] (toliau – ES). JT Konvencijos šalys privalo *„skatinti, apsaugoti ir užtikrinti visų asmenų su negalia visapusišką ir lygiateisį naudojimąsi visomis žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis, taip pat skatinti pagarbą šių asmenų prigimtiniam orumui“ (1 str.)*[4]*. Asmenys su negalia apibūdinami kaip „asmenys, turintys ilgalaikių fizinių, psichikos sveikatos, intelekto, neurologinių ar jutimo sutrikimų, kurie, sąveikaudami su įvairiomis aplinkos kliūtimis, gali trukdyti jiems visapusiškai ir veiksmingai dalyvauti visuomenės gyvenime lygiai su kitais asmenimis. Ši besivystanti sąvoka, be kita ko, apima asmenis, kurie patys save identifikuoja kaip asmenis, turinčius negalią, neurologinių ar mokymosi sutrikimų, asmenis, kurie girdi balsus, ir kt.“*[5].

Konvencija iš esmės keičia požiūrį į asmenų su negalia dalyvavimą įvairiose teisinėse srityse, taip pat ir baudžiamojoje justicijoje. Joje įtvirtinti asmens su negalia teisių standartai reikalauja atsisakyti vien tik medicininiu požiūriu grįstų draudimų ar ribojimų, taikomų šiems asmenims, taip pat ir ginamiesiems (įtariamiesiems, kaltinamiesiems). Konvencijoje numatyta teisė turėti *„teisinį veiksnumą lygiai su kitais asmenimis visose gyvenimo srityse“* (12 str.)[6] ir veiksminga teisė *„į teisingumą lygiai su kitais asmenimis, įskaitant procesinių ir pagal amžių tinkamų sąlygų sudarymą“* (13 str.)[7] keičia požiūrį į ginamojo negalią, skatina valstybes peržiūrėti tiek nepakaltinamumo, procesinio neveiksnumo sampratas, tiek procesinių teisių įgyvendinimo sąlygas.

---

[2] Jungtinių Tautų asmenų su negalia teisių konvencija ir jos fakultatyvus protokolas, *Valstybės žinios*, 2010-06-19, Nr. 71–3561; oficialus vertimas, https://socmin.lrv.lt/public/canonical/1724900267/3014/JT+asmenų+su+negalia+teisių+konvencija.LT.2024.08.27.pdf.

[3] Ratifikuota 2009 m. lapkričio 26 d. Tarybos sprendimu 2010/48/EB; 2011 m. sausio 22 d. įsigaliojo ES teisinėje sistemoje.

[4] Jungtinių Tautų asmenų su negalia teisių konvencija ir jos fakultatyvus protokolas, *Valstybės žinios*, 2010-06-19, Nr. 71–3561.

[5] Gabrielė Marija Baltrušytė ir Ugnė Grigaitė, *Žmonių su negalia teisės baudžiamajame procese: Praktinės gairės justicijos specialistams* (Vilnius: Psichikos sveikatos perspektyvos, 2024), 8–9, https://perspektyvos.org/praktines-gaires-justicijos-specialistams-zmoniu-su-negalia-teises-baudziamajame-procese/.

[6] Jungtinių Tautų asmenų su negalia teisių konvencija ir jos fakultatyvus protokolas, *Valstybės žinios*, 2010-06-19, Nr. 71–3561.

[7] *Ibid.*

Taip pat ES teisės aktuose (direktyvose[8] ir Europos Komisijos rekomendacijoje[9]) numatytos specialios apsaugos priemonės pažeidžiamiems įtariamiesiems ar kaltinamiesiems. Kartu Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – ESTT) praktikoje akcentuojama valstybių narių pareiga nustatyti pažeidžiamus baudžiamojo proceso dalyvius ir užtikrinti jiems tinkamas procesines garantijas[10].

Nepaisant šių tarptautinių ir ES teisinių standartų, ginamųjų su negalia, įskaitant su psichikos sveikatos sutrikimais, intelekto ir (arba) psichosocialine negalia,[11] padėtis skirtingose valstybėse narėse, kaip nurodo atlikti tyrimai[12], kelia susirūpinimą. Jie neretai susiduria su dideliais sunkumais, siekdami lygiai su kitais asmenimis dalyvauti baudžiamajame procese ir gauti tinkamą paramą. Pavyzdžiui, daugelis ginamųjų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia neturi galimybių tinkamai suprasti sudėtingas teisines procedūras

---

[8] 2010 m. spalio 20 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/64/ES dėl teisės į vertimo žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese, OL L 280, 2010 10 26, 1–7; 2012 m. gegužės 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/13/ES dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese, OL L 142, 2012 6 1, 1–10; 2013 m. spalio 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2013/48/ES dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir Europos arešto orderio vykdymo procedūroms ir dėl teisės reikalauti, kad po laisvės atėmimo būtų informuota trečioji šalis, ir teisės susisiekti su trečiaisiais asmenimis ir konsulinėmis įstaigomis laisvės atėmimo metu, OL L 294, 2013 11 6, 1–12; 2016 m. kovo 9 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2016/343/ES dėl tam tikrų nekaltumo prezumpcijos ir teisės dalyvauti nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme aspektų užtikrinimo, OL L 65, 2016 3 11, 1–11; 2016 m. gegužės 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2016/800/ES dėl procesinių garantijų vaikams, kurie baudžiamajame procese yra įtariamieji ar kaltinamieji, OL L 132, 2016 5 21, 1–20; 2016 m. spalio 26 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2016/1919/ES dėl teisinės pagalbos įtariamiesiems ir kaltinamiesiems vykstant baudžiamajam procesui ir prašomiems perduoti asmenims vykstant Europos arešto orderio vykdymo procedūroms. OL L 297, 2016 11 4, 1–8.

[9] 2013 m. lapkričio 27 d. Komisijos rekomendacija dėl procesinių garantijų pažeidžiamiems asmenims, įtariamiems ar kaltinamiems baudžiamosiose bylose, OL C 378, 2013 12 24, 8–10.

[10] Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (trečiosios kolegijos) 2019 m. rugsėjo 19 d. sprendimas (*Rayonen sad Lukovit* (Bulgarija) prašymas priimti prejudicinį sprendimą) baudžiamojoje byloje prieš EP, C-467/18, ECLI:EU:C:2019:765, 72, https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=220879&mode=lst&pageIndex=1&dir=&occ=first&part=1&text=&doclang=LT&cid=12688913; Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (antrosios kolegijos) 2025 m. gegužės 8 d. sprendimas (*Sąd Rejonowy we Włocławku* (Lenkija) prašymas priimti prejudicinį sprendimą) baudžiamojoje byloje prieš K. P., C-530/23, Barało, ECLI:EU:C:2025:322, 61, https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=299079&mode=lst&pageIndex=1&dir=&occ=first&part=1&text=&doclang=LT&cid=12927827.

[11] Šiame straipsnyje daugiau akcentuojama ginamųjų su psichikos sveikatos, intelekto ir (ar) psichosocialine negalia teisinė padėtis. Taip pat dėl straipsnyje nurodytų terminų vartojimo ir jų reikšmės žr.: *Žodžiai yra svarbūs Kaip etiškai kalbėti ir rašyti apie psichikos sveikatą?* (Vilnius: Psichikos sveikatos perspektyvos, 2021), 8–9, 17, https://perspektyvos.org/wp-content/uploads/2021/07/Zodziaisvarbus_2021_final.pdf.

[12] Bernadette Fidler, Camille Schaltenbrand, and Edith Riegler, *Justice for All: Enhancing the Rights of Defendants and Detainees with Intellectual and/or Psychosocial Disabilities: Comparative Report* (Vienna: Ludwig Boltzmann Institute of Fundamental and Human Rights, 2024), 1–150, https://gmr.lbg.ac.at/wp-content/uploads/sites/12/2024/02/Justice-for-All_Comparative_Report_EN.pdf; Baltrušytė ir Grigaitė, supra note, 5: 1–52; Ugnė Grigaitė ir Monika Guliakaitė-Danisevičienė, *Ginamųjų su psichikos sveikatos sutrikimais, intelekto ir (arba) psichosocialine negalia teisė į teisingą teismą – ES tarpvalstybinis perdavimas, sulaikymas ir alternatyvios priemonės. Nacionalinio tyrimo ataskaita* (Vilnius: Psichikos sveikatos perspektyvos, 2023), 1–107, https://perspektyvos.org/wp-content/uploads/2024/01/Teisingumas-visiems-Nacionalinio-tyrimo-ataskaita.pdf ir kt.

ar bendrauti su savo advokatais ir kitais atstovais. Be to, sulaikymo įstaigose asmenys su negalia dažnai patiria smurtą ir jiems laiku nesuteikiama tinkama medicininė pagalba. Taip pat ginamiesiems su intelekto ir (ar) psichosocialine negalia nepakanka paramos ir bendruomeninių paslaugų ir kt.[13].

Sprendžiant nurodytą problematiką, visų pirma, reikėtų išnagrinėti ir įvertinti pačius asmenų su negalia teisių apsaugos standartus. Todėl šiame straipsnyje siekiama išanalizuoti tam tikras JT Konvencijos ir ES teisės aktų nuostatas, įvertinti, kaip jos dera tarpusavyje, ir pateikti skirtingas mokslines nuomones dėl tam tikrų nuostatų įgyvendinimo.

Pirmojoje straipsnio dalyje pristatomos ir analizuojamos JT Konvencijos 12 ir 13 str. nuostatos ir jų reikšmė ginamųjų su negalia teisinei padėčiai. Antrojoje straipsnio dalyje pristatomos ir nagrinėjamos ES direktyvose ir Europos Komisijos rekomendacijoje numatytos specialios apsaugos garantijos pažeidžiamiems įtariamiesiems ar kaltinamiesiems ir jų atitiktis JT Konvencijoje įtvirtintiems įsipareigojimams. Trečiojoje straipsnio dalyje pristatomos skirtingos mokslinės nuomonės dėl „nepakaltinamumo“ ir „procesinio neveiksnumo“ institutų (ne)išlaikymo.

Straipsnyje buvo taikomi teisės aktų sisteminės analizės, apibendrinimų ir kiti mokslinių tyrimų metodai.

1. KONVENCINĖS NUOSTATOS

Pagal JT Konvencijos 5 str. („Lygybė ir nediskriminavimas“) 1 d. pripažįstama, kad *„prieš įstatymą ir pagal įstatymą visi asmenys yra lygūs, taip pat turi teisę į vienodą apsaugą ir teisę vienodai naudotis įstatymo teikiamomis galimybėmis be jokios diskriminacijos“*[14]. Terminas *lygybė prieš įstatymą* reiškia, kad asmenys turi teisę būti lygūs taikant įstatymus. Jis būdingas tik JT Konvencijai ir reiškia teisę naudotis įstatymu asmeninei naudai. Pripažinus, kad visi asmenys su negalia yra lygūs pagal įstatymą, neturėtų būti įstatymų, kurie paneigtų ar apribotų asmenų su negalia teises, o negalia turėtų būti integruota į visus teisės aktus ir politikos kryptis, įskaitant baudžiamąją justiciją[15]. „Lygybė ir nediskriminavimas sudaro Konvencijos esmę ir yra nuosekliai nurodomi visuose svarbiausiuose jos straipsniuose, nuolat vartojant formuluotę „lygiais pagrindais su kitais“, siejančią visas esmines Konvencijos teises su nediskriminavimo principu“[16].

---

[13] Ugnė Grigaitė ir Monika Guliakaitė - Danisevičienė, *Ginamųjų su psichikos sveikatos sutrikimais, intelekto ir (arba) psichosocialine negalia teisė į teisingą teismą – ES tarpvalstybinis perdavimas, sulaikymas ir alternatyvios priemonės. Nacionalinio tyrimo ataskaita* (Vilnius: Psichikos sveikatos perspektyvos, 2023), 2, https://perspektyvos.org/wp-content/uploads/2024/01/Teisingumas-visiems-Nacionalinio-tyrimo-ataskaita.pdf.

[14] Jungtinių Tautų asmenų su negalia teisių konvencija ir jos fakultatyvus protokolas, *Valstybės žinios,* 2010-06-19, Nr. 71–3561.

[15] CRPD Committee. General Comment No. 6 (2018) Article 5: Equality and non-discrimination. UN Doc. CRPD/C/GC/6, para. 14.

[16] CRPD Committee. General Comment No. 6 (2018), para. 7.

Asmenys su negalia, įskaitant su psichikos sveikatos, intelekto ir psichosocialine negalia, norintys naudotis beveik visomis Konvencijoje įtvirtintomis teisėmis, turi teisę prieš įstatymą būti laikomi teisės subjektais (Konvencijos 12 str. („Lygybė prieš įstatymą“) 1 d.). Lygybė prieš įstatymą turi apimti visų asmenų su negalia teisinį veiksnumą lygiai su kitais asmenimis (12 str. 2 d.)[17]. Teisinis veiksnumas yra prigimtinė teisė, kurią apima du aspektai: 1) teisinis statusas turėti teises ir būti pripažintam teisės subjektu; 2) veikimas naudojantis šiomis teisėmis ir šių veiksmų teisinis pripažinimas[18]. Vis dėlto, kaip nurodo Jungtinių Tautų asmenų su negalia teisių komitetas (toliau – JT Komitetas, Komitetas), asmenys su negalia gali būti diskriminuojami panaikinant ar apribojant jų teisinį veiksnumą. Tokia diskriminacija gali pasireikšti skirtingais būdais, įskaitant asmens būklę, jo funkcionalumu ir jo sprendimų (veiksmų) rezultatais grindžiamas teisines sistemas. Konstatuojama, kad bet kurioje iš nurodytų sistemų asmens teisinio veiksnumo panaikinimas ar jo apribojimas dėl negalios yra diskriminacinis[19].

JT Komiteto teigimu, taip atsitiko dėl to, kad daugumoje šalių „psichikos būklės“ ir „teisinio veiksnumo“ sąvokos buvo supainiotos. Dažnai, pavyzdžiui, dėl kognityvinės ar psichosocialinės negalios asmuo laikomas negebančiu ar ribotai gebančiu priimti sprendimus, ir tai nusprendžiama remiantis sutrikimo diagnoze (būklės požiūris) arba dėl to, kad toks asmuo priima sprendimus (atlieka veiksmus), kurie laikomi sukeliančiais neigiamų pasekmių (rezultato požiūris), arba laikoma, kad jo sprendimų priėmimo gebėjimų nepakanka (funkcinis požiūris). Funkcinis požiūris siekia įvertinti „psichikos būklę“ ir atitinkamai asmens teisinį veiksnumą, remdamasis tuo, ar asmuo geba suvokti sprendimo (veiksmo) pobūdį ir jo pasekmes, ir (arba) ar jis gali naudotis informacija ar ją įvertinti. Pastarasis požiūris kritiškai vertinamas, nes jis diskriminuojamai taikomas asmenims su negalia, ir remiasi prielaida, kad galima tiksliai įvertinti „žmogaus proto veikimą“. Jei asmuo „neišlaiko“ tokio vertinimo, iš jo atimama teisė į lygiateisiškumą prieš įstatymą. JT Komiteto nuomone, visais trimis aukščiau nurodytais atvejais (būklės, rezultato, funkcinio požiūriais) asmens negalia ir (arba) jo sprendimų priėmimo gebėjimai laikomi teisėtu pagrindu asmens teisiniam veiksnumui panaikinti ar apriboti. Tačiau Konvencijos 12 str. draudžia tokį diskriminacinį teisinio veiksnumo panaikinimą ar jo apribojimą ir reikalauja, kad būtų teikiama pagalba asmenims su negalia, kurios jiems gali prireikti įgyvendinant savo teisinį veiksnumą (12 str. 3 d.).[20] Todėl visos Konvencijos šalys raginamos kurti paramos priimant sprendimus (angl. *supported decision-making*) teisines sistemas, kurios užtikrintų asmens su negalia teisę dalyvauti visuose teisiniuose procesuose lygiai su kitais asmenimis[21].

---

[17] Jungtinių Tautų asmenų su negalia teisių konvencija ir jos fakultatyvus protokolas, *Valstybės žinios*, 2010-06-19, Nr. 71–3561.

[18] CRPD Committee. General Comment No. 6 (2018), para. 14.

[19] *Ibid.,* para. 47.

[20] CRPD Committee. General Comment No. 1 (2014) Article 12: Equal recognition before the law. UN Doc. CRPD/C/GC1/Corr, para. 15.

[21] CRPD Committee. General Comment No 1 (2014).

Mokslinėje literatūroje JT Komiteto pateiktos nuostatos dėl Konvencijos 12 str. įsipareigojimų įgyvendinimo buvo kritikuojamos dėl jų neapibrėžtumo ir galimybės skirtingai interpretuoti[22]. Galima sutikti, kad konkrečių rekomendacijų, kuriose būtų paaiškinta, kaip geriausiai būtų galima paremti asmenis su negalia, jiems priimant sprendimus, tikrai stinga, tačiau padėtis gerėja, nes pastaraisiais metais šiuo klausimu atsiranda vis daugiau tyrimų[23].

Teisės ir įsipareigojimai dėl lygybės ir nediskriminavimo (Konvencijos 5 str.) ir lygybės prieš įstatymą (Konvencijos 12 str.) tiesiogiai siejasi su teisėmis ir įsipareigojimais, įtvirtintais Konvencijos 13 str. „Teisė į teisingumą"[24].

Procesinis šalių lygiateisiškumas yra teisingo proceso dalis, užtikrinantis, kad visiems jo dalyviams būtų suteiktos vienodos procesinės galimybės savo teisėms įgyvendinti. Asmenys su negalia dažnai negali veiksmingai pasinaudoti šiomis teisėmis, pavyzdžiui, dėl fizinio ar informacinio neprieinamumo. Tačiau, be prieinamumo, valstybės narės taip pat privalo užtikrinti „<...> *procesinių ir pagal amžių tinkamų sąlygų sudarymą, kad jiems būtų užtikrinta galimybė kaip tiesioginiams ir netiesioginiams dalyviams, taip pat ir kaip liudytojams, veiksmingai dalyvauti visuose teismo procesuose, įskaitant tyrimo ir kitus parengiamuosius etapus*" (1 d.)[25].

Konvencijos 13 str. 1 d. nurodyta, kad „*tinkamų procesinių sąlygų sudarymo*" priemonių sąrašas nėra baigtinis[26]. Jame gali būti tokios priemonės, kurios padeda asmeniui su negalia veiksmingai įgyvendinti teisę į teisingą teismo procesą ir teisę jame dalyvauti. Be to, jos yra neatskiriama teisės kreiptis į teismą dalis. Pavyzdžiui, tinkamų procesinių sąlygų sudarymu laikomi: teisinės informacijos prieinamais formatais pateikimas, įvairios komunikacijos priemonės, lengvai skaitomos dokumentų versijos, vaizdo ryšiu fiksuojami parodymai ir kt. Tinkamų procesinių sąlygų sudarymas taip pat turėtų apimti procedūrinį lankstumą, kad būtų galima prisitaikyti prie konkrečių asmens su negalia reikmių, pavyzdžiui, pratęsiant ar koreguojant procedūrinius terminus ir kitus formalumus[27].

Analogiškai Jungtinių Tautų tarptautiniuose principuose ir gairėse dėl žmonių su nega-

---

[22] Pavyzdžiui, žr.: Tilman Steinert, „The UN Committee's interpretation of "will and preferences" can violate human rights", *World Psychiatry*, 18, 1 (2019): 45–46, https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/wps.20601; Paul S. Appelbaum M. D., „Protecting the rights of persons with disabilities: An international convention and its problems", *Psychiatric Services*, 67, 4 (2016): 366–368, https://psychiatryonline.org/doi/10.1176/appi.ps.201600050.

[23] Pavyzdžiui, žr.: Sarah Gordon, Tracey Gardiner, Kris Gledhill, Armon Tamatea, ir Giles Newton-Howes. „From Substitute to Supported Decision Making: Practitioner, Community and Service-User Perspectives on Privileging Will and Preferences in Mental Health Care", *International Journal of Environmental Research and Public Health* 19, 10: 6002, https://doi.org/10.3390/ijerph19106002.

[24] Jungtinių Tautų asmenų su negalia teisių konvencija ir jos fakultatyvus protokolas, *Valstybės žinios*, 2010-06-19, Nr. 71–3561.

[25] *Ibid.*

[26] Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *Right to Access to Justice under Article 13 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, A/HRC/37/25 (December 27, 2017), para. 24.

[27] A/HRC/37/25 (December 27, 2017), para. 24.

lia teisės į teisingumą nurodoma, kad valstybės turi užtikrinti asmenims su negalia tokį patį veiksnumą, kaip ir kitiems asmenims, „*o prireikus, suteikti pagalbą ir užtikrinti reikiamas sąlygas, kad jie galėtų pasinaudoti savo teisiniu veiksnumu, bei užtikrinti jų teisę į teisingumą*“ (1.1 p.)[28].

Pažymėtina, kad pastaraisiais metais buvo atlikta nemažai tyrimų[29] apie asmenų su negalia, įskaitant ginamuosius, dalyvavimą teisiniuose procesuose ir tinkamų procesinių sąlygų sudarymo reikšmę juose. Siekiant ne tik užtikrinti, bet ir veiksmingai įgyvendinti šių proceso dalyvių teisę į teisingumą, verta atkreipti dėmesį į 2024 m. tyrimo rezultatus. Jie patvirtina, kad Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje stinga oficialiai patvirtintų nuostatų (gairių) dėl tinkamų procesinių sąlygų sudarymo, išskyrus vertimą raštu ir žodžiu bei privalomą teisinį atstovavimą. Todėl dažnai sprendimus dėl konkrečių priemonių pritaikymo ginamiesiems su negalia savo nuožiūra priima teisėjai, prokurorai ar kiti baudžiamosios justicijos specialistai[30]. Taip pat tyrimo metu pastebėta, kad ginamieji su intelekto ir psichosocialine negalia patiria sunkumų suvokdami teismo procesą ir jo reikšmę asmens teisių įgyvendinimui[31]. Lietuvoje trūksta mechanizmų, kurie ankstyvuosiuose baudžiamojo proceso etapuose nustatytų ginamuosius, kuriems reikia sudaryti tinkamas procesines sąlygas. Dėl to apie ginamųjų negalią ir jų asmenines reikmes sužinoma tik vėlesnėse baudžiamojo proceso stadijose[32]. Be to, tyrime išskiriamos ir tokios problemos: nepakankami baudžiamosios justicijos sistemos specialistų bendravimo su ginamaisiais, turinčiais negalią, įgūdžiai ir jiems teikiamos teisinės pagalbos kokybės klausimai. Taip pat įvardijama: nepakankamas paskirto gynėjo ir ginamojo bendravimas, dažna gynėjų kaita procesuose dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo peržiūrėjimo[33]. Siekiant iš esmės spręsti nurodytas problemas, tyrime siūloma atsižvelgti į pateikiamas praktines gaires, kurios orientuotos į struktūrinius pokyčius, teisėjų, prokurorų, ikiteisminio tyrimo pareigūnų, advokatų ir kitų baudžiamosios justicijos sistemos specialistų kompetencijų kėlimą ir tinkamų procesinių sąlygų sudarymo įteisinimą[34]. Šios praktinės gairės yra svarbios, pripažįstant ginamųjų su negalia procesinį teisinį veiksnumą ir garantuojant jų lygiateisišką dalyvavimą visuose baudžiamojo proceso etapuose.

Be kita ko, valstybės narės, siekiančios užtikrinti asmenų su negalia teisę į teisingumą, raginamos „*panaikinti arba pakeisti visus įstatymus, reglamentus, politikas, gaires ir prak-*

---

[28] *Tarptautiniai principai ir gairės dėl žmonių su negalia teisės į teisingumą,* (Ženeva, 2020), Lietuvos negalios organizacijų forumas (LNF), https://www.lnf.lt/leidiniai/tarptautiniai-principai-ir-gaires-del-zmoniu-su-negalia-teises-i-teisinguma/.

[29] Fidler, Schaltenbrand, ir Riegler, *supra note*, 12: 1–150; Baltrušytė ir Grigaitė, *supra note*, 5: 1–52; Grigaitė ir Guliakaitė-Danisevičienė, *supra note*, 13: 1–107, ir kt.

[30] Baltrušytė ir Grigaitė, *supra note*, 5: 22.

[31] *Ibid.*, 23.

[32] Baltrušytė ir Grigaitė, *supra note*, 5: 16–17.

[33] *Ibid.*, 18.

[34] *Ibid*., 28–30.

tikas, kuriomis nustatomos ir taikomos „netinkamumo dalyvauti teisme“ ir „nesugebėjimo atsakyti į kaltinimą“ doktrinos, trukdančios žmonėms su negalia dalyvauti teisiniuose procesuose, remiantis klausimais apie jų veiksnumą arba jo nustatymą“ (1.2. p. e papunktis)[35] ir *„panaikinti arba pakeisti įstatymus, reglamentus, politikas, gaires ir praktikas, įskaitant teismų nutartis, pagal kurias <...> kaltinamieji ribotą arba neribotą laikotarpį yra laikomi įkalinimo, psichiatrijos ar kitokioje įstaigoje (kartais tai vadinant „slaugos hospitalizacija“, „saugumo priemonėmis“ arba „sulaikymu neribotam laikui“), remiantis suvokiamu pavojingumu ar slaugos poreikiu*“ (1.2. p. m papunktis)[36].

Apibendrinant, remiantis nurodytomis JT Konvencijos nuostatomis ir JT Komiteto bendrosiomis pastabomis, asmenų su negalia teisinis veiksnumas turi būti pripažįstamas visapusiškai, o jų dalyvavimas teisiniuose procesuose, taip pat ir baudžiamajame procese, negali būti ribojamas dėl jų negalios. Įgyvendinant asmenų su negalia teisę lygiai su kitais asmenimis dalyvauti teisiniuose procesuose ir jų teisę į teisingumą, šiems asmenims priimant sprendimus turi būti teikiama parama ir sudaromos tinkamos procesinės sąlygos.

2. EUROPOS SĄJUNGOS DIREKTYVOS IR REKOMENDACIJA

Kaip jau minėta, ES ir jos valstybės narės ratifikavo Jungtinių Tautų asmenų su negalia konvenciją. Todėl ES teisinis reguliavimas dėl asmenų su negalia teisių turėtų būti grindžiamas Konvencija ir joje įtvirtintais principais. Pažymėtina, kad ES ir jos valstybės narės daro pažangą įgyvendindamos JT Konvencijoje nustatytus įsipareigojimus[37]. Antai atnaujintoje 2021–2030 m. asmenų su negalia teisių strategijoje[38], be kita ko, nurodoma imtis veiksmų, kad asmenims su negalia teisė kreiptis į teismą būtų suteikiama veiksmingai, sudarant tinkamas sąlygas. Pabrėžiama, kad vis dar susiduriama tiek su praktinėmis, tiek su teisinėmis kliūtimis, kurios trukdo asmenims su negalia baudžiamuosiuose procesuose ginti savo, kaip įtariamųjų ar kaltinamųjų, teises. Dažniausiai su teisinėmis kliūtimis susiduria asmenys su psichikos sveikatos, intelekto ir (ar) psichosocialine negalia, nes jie neretai būna pripažinti ribotai veiksniais ar neveiksniais[39].

ES priėmė antrinius teisės aktus – direktyvas, kurios stiprina visų įtariamųjų ar kaltinamųjų procesines teises[40], tačiau jose numatytos ir specialios pažeidžiamų įtariamųjų

---

[35] Tarptautiniai principai ir gairės dėl žmonių su negalia teisės į teisingumą, *supra note*, 28.

[36] *Ibid.*

[37] Apie įgyvendinimą ES lygmeniu žr. plačiau: Europos Komisija, https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1137&langId=lt.

[38] Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „Lygybės Sąjunga. 2021–2030 m. asmenų su negalia teisių strategija“ (COM(2021) 101 final, 2021 3 3), https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:52021DC0101.

[39] *Ibid.*, 12 p.

[40] 2010 m. spalio 20 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/64/ES; 2012 m. gegužės 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/13/ES; 2013 m. spalio 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva

ar kaltinamųjų apsaugos priemonės. Pavyzdžiui, Direktyvoje 2013/48/ES dėl teisės turėti advokatą reikalaujama užtikrinti jos taikymą, atsižvelgiant *„į specialiuosius pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų poreikius“* (13 str.)[41]. Direktyvoje 2012/13/ES dėl teisės į informaciją nurodoma, kad pažeidžiamiems įtariamiesiems, kaltinamiesiems informacija būtų teikiama *„žodžiu arba raštu paprasta ir lengvai suprantama kalba“* (3 str. 2 d.)[42]. Pagal Direktyvą 2010/64/ES dėl teisės į vertimo žodžiu ir raštu paslaugas teisė į vertimo žodžiu paslaugos apima *„tinkamą pagalbą asmenims, turintiems klausos ar kalbos sutrikimų“* (2 str. 3 d.)[43]. Nors minėtose ES direktyvose ir pripažįstama būtinybė atsižvelgti į pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų asmenines reikmes, vis dėlto sutiktina, kad jose dėmesio neskiriama ginamiesiems su psichikos sveikatos sutrikimais, intelekto ar (ir) psichosocialine negalia[44].

2013 m. lapkričio 27 d. Komisijos rekomendacija dėl procesinių garantijų pažeidžiamiems asmenims, įtariamiems ar kaltinamiems baudžiamosiose bylose (toliau – Rekomendacija) valstybės narės skatinamos *„sustiprinti visų įtariamųjų ar kaltinamųjų, kurie dėl savo amžiaus, psichinės ar fizinės būklės ar kitokios negalios negali suprasti baudžiamojo proceso ar veiksmingai jame dalyvauti, (pažeidžiamų asmenų) procesines teises“* (Preambulės 1 p.)[45]. Šia Rekomendacija valstybės narės raginamos pažeidžiamiems įtariamiesiems ir kaltinamiesiems: stiprinti apsaugą nuo diskriminacijos (5–6 str.); numatyti pažeidžiamumo prezumpciją, visų pirma, sunkios fizinės ar (ir) psichikos negalios atvejais (7 str.); pateikti priimtinos formos informaciją apie jų teises, kartu apie jas informuojant ir pažeidžiamo asmens teisinį atstovą ar kitą tinkamą suaugusįjį (8–9 str.); garantuoti teisę į advokatą (10 str.), teisę į medicininę pagalbą (12 str.); daryti jų apklausų garso ir vaizdo įrašus (13 str.); laisvės apribojimą taikyti tik kraštutiniais atvejais, proporcingai ir, jei būtina, vykdyti asmenų reikmėms pritaikytomis sąlygomis (14 str.); taip pat saugoti pažeidžiamų asmenų privatumą, neliečiamumą ir asmens duomenis (15 str.)[46]. Nepaisant to, kad Rekomendacijoje įtvirtintos reikšmingos visų pažeidžiamų ginamųjų teisių apsaugos garantijos, vis dėlto šis teisės aktas yra neprivalomas ir valstybėms narėms negali sukurti įsipareigojimų, todėl veiksmingai neįgyvendinamas[47].

Be to, Europos Sąjungos Teisingumo Teismas (toliau – ESTT) nurodė, kad sąvoka „baudžiamasis procesas“ apima ir procesus, kuriuose sprendžiamas klausimas dėl priverčiamosios medicinos priemonės taikymo asmenis, kurie padarė baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką nepakaltinamumo būsenos. Teismas konstatavo, kad Direktyva 2013/48/EU

2013/48/ES; 2016 m. kovo 9 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2016/343/ES; 2016 m. spalio 26 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2016/1919/ES.

41 Direktyva 2013/48/ES.

42 Direktyva 2012/13/ES.

43 Direktyva 2010/64/ES.

44 Baltrušytė ir Grigaitė, *supra note*, 5: 12.

45 2013 m. lapkričio 27 d. Komisijos rekomendacija.

46 *Ibid*.

47 Fidler, Schaltenbrand, ir Riegler, *supra note*, 12: 48.

ir Direktyva 2012/13/EU negali būti aiškinamos taip, kad į jų taikymo sritį nepatenka minėti procesai. Tai pat šioje byloje ESTT pripažino, kad su laisvės suvaržymu susijusi priverčiamoji medicinos priemonė *„grindžiama ne tik su gydymu, bet ir su saugumu susijusiomis priežastimis, todėl, kaip buvo nuspręsta ir dėl direktyvų 2012/13 ir 2013/48, reikia pripažinti, kad tokia procedūra dėl jos baudžiamojo tikslo patenka į Direktyvos 2016/343*[48] *taikymo sritį. <...> Direktyvos 2016/343 3 straipsnyje nustatyta pareiga valstybėms narėms užtikrinti, kad „įtariamieji ir kaltinamieji būtų laikomi nekaltais, kol jų kaltė neįrodyta įstatymų nustatyta tvarka“. Šios pareigos turi paisyti kompetentingos institucijos vykstant hospitalizacijos psichiatrijos ligoninėje procedūrai, <...>“*[49].

Kitoje byloje ESTT patvirtino, kad asmenys, turintys psichikos sutrikimų, yra pažeidžiami[50]. Teismas pabrėžė valstybių narių pareigą *„užtikrinti, kad kaltinamojo arba įtariamojo pažeidžiamumas būtų nustatytas ir pripažintas prieš šį asmenį ar įtariamąjį apklausiant baudžiamajame procese arba prieš imantis konkrečių su juo susijusių tyrimo ar įrodymų rinkimo priemonių, ir, antra, užtikrinti jiems teisę turėti advokatą nepagrįstai nedelsiant suteikiant teisinę pagalbą šio proceso tikslais, ir ne vėliau kaip prieš apklausą policijoje ar kitoje teisėsaugos institucijoje arba prieš atliekant tyrimo ar įrodymų rinkimo veiksmus, kuriuose minėtas asmuo arba minėtas įtariamasis privalo arba kuriuose jam leidžiama dalyvauti“*[51]. Be to, ESTT pažymėjo, kad procesuose priimami sprendimai dėl asmens pažeidžiamumo nustatymo, teisinės pagalbos jam suteikimo ar atsisakymo ją suteikti turi būti motyvuoti, taip pat dėl šių sprendimų asmenims su negalia turi būti užtikrinta galimybė pasinaudoti veiksmingomis teisių gynimo priemonėmis[52].

Analizuodami minėtų ES direktyvų, Rekomendacijos ir ESTT sprendimų nuostatų santykį su JT Konvencijos nuostatomis matome, kad jos tik iš dalies atitinka vienos kitas. Nors ES teisinis reguliavimas ir jo taikymas paremtas pažeidžiamų ginamųjų teisių apsaugos stiprinimu, jose, visų pirma, kalbama apie asmens pažeidžiamumo nustatymą ir įvertinimą, ir tik po to apie procesinių teisių užtikrinimą ir tinkamų procesinių sąlygų sudarymą. Taip pat ES teisinis reguliavimas leidžia valstybėms narėms išlaikyti specialias baudžiamojo proceso formas. Priešingai, pagal Konvenciją, visų pirma, reikalaujama užtikrinti asmenų su negalia teisinį veiksnumą lygiai su kitais asmenimis (12 str.) ir garantuoti, kad jie būtų teisiami taikant įprastas baudžiamojo proceso formas ir taisykles, sudarant tinkamas procesines sąlygas (13 str.).

---

[48] Direktyva 2016/343/ES.

[49] Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (trečiosios kolegijos) 2019 m. rugsėjo 19 d. sprendimas (*Rayonen sad Lukovit* (Bulgarija) prašymas priimti prejudicinį sprendimą) baudžiamojoje byloje prieš EP, C-467/18, ECLI:EU:C:2019:765, 72, https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=220879&mode=lst&pageIndex=1&dir=&occ=first&part=1&text=&doclang=LT&cid=12688913

[50] Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (antrosios kolegijos) 2025 m. gegužės 8 d. sprendimas (*Sąd Rejonowy we Włocławku* (Lenkija) prašymas priimti prejudicinį sprendimą) baudžiamojoje byloje prieš K. P., C-530/23, *Barało*, ECLI:EU:C:2025:322, 61, https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=299079&mode=lst&pageIndex=1&dir=&occ=first&part=1&text=&doclang=LT&cid=12927827.

[51] *Ibid*., rezoliucinė dalis.

[52] *Ibid*., rezoliucinė dalis

Pavyzdžiui, atliktas tyrimas patvirtina, kad kai kuriose valstybėse narėse vis dar yra specialios baudžiamojo proceso formos, kurios taikomos ginamiesiems su psichikos sveikatos, intelekto ir (ar) psichosocialine negalia[53]. Tyrimo metu buvo nustatyta, kad tokiuose baudžiamuosiuose procesuose nesudaromos tinkamos procesinės sąlygos, atliepiančios ginamųjų su psichikos sveikatos, intelekto ir (ar) psichosocialine negalia reikmes. Paprastai tokiuose procesuose atliekamos psichiatrinės ekspertizės, kurios dažniau sprendžia klausimus dėl ginamųjų (ne)pakaltinamumo, rečiau dėl jų gebėjimo dalyvauti procese (procesinio veiksnumo). Tyrėjų nuomone, atliekant tokius vertinimus, iš esmės remiamasi itin siauru – medicininiu – požiūriu ir neįvertinama ginamiesiems reikalinga parama. Taip pat pažymima, kad retai į šiuos vertinimo procesus įtraukiami psichologai, o ginamojo artimieji ar šeimos nariai ir kiti suinteresuoti asmenys ar specialistai paprastai juose nedalyvauja[54].

3. MOKSLINĖS NUOMONĖS DĖL „NEPAKALTINAMUMO“ IR „PROCESINIO NEVEIKSNUMO“ INSTITUTŲ LIKIMO

Ko gero, daugiausia įvairių sričių mokslininkų dėmesio sulaukė minėti JT Komiteto raginimai panaikinti ar pakeisti *„netinkamumo dalyvauti teisme“* ir *„nesugebėjimo atsakyti į kaltinimą*“ doktrinas, kurie atkartojami Tarptautiniuose principuose ir gairėse dėl žmonių su negalia teisės į teisingumą.

Visų pirma, reikėtų pažymėti, kad tradiciniai „nepakaltinamumo“ („nesugebėjimo atsakyti į kaltinimą“) ir „procesinio neveiksnumo“ („netinkamumo dalyvauti procese“)[55] pagrindai buvo kuriami, kuomet vyravo biomedicininis (individualus) negalios modelis. Pagal šį modelį negalia buvo suvokiama „kaip problema“, kuri priklauso ir paveikia konkretų asmenį[56]. Remiantis juo, asmenys su negalia nebuvo laikomi teisių turėtojais, o diskriminacinis požiūris į juos buvo laikomas norma[57]. Vėliau atsiradęs socialinis negalios modelis atskleidė, kad visuomenėje ir ją supančioje aplinkoje yra daugybė kliūčių (fizinių, informacinių, požiūrio ir kt.), kurios neleidžia ar apriboja asmenims su negalia būti lygiais su kitais visuomenės nariais ir gyventi visapusišką, kokybišką gyvenimą[58]. JT Konvencija įtvirtino žmogaus teisių negalios modelį, kuris praplėtė socialinį negalios modelį. Šis modelis pripažįsta, kad negalia – socialinis konstruktas, tačiau ji negali būti laikoma teisėtu pagrindu asmenų su negalia teisėms paneigti ar jas apriboti[59]. Todėl atsirado rimtų iššūkių tradicinius

[53] Fidler, Schaltenbrand, ir Riegler, *supra not*e, 12: 13.

[54] *Ibid.*, 47.

[55] Pastaba. Skirtingose teisės tradicijos jurisdikcijose vartojami skirtingi terminai.

[56] Ugnė Grigaitė, *Tinkamas sąlygų pritaikymas žmonėms su negalia – kaip tai įgyvendinti darbovietėje*, (Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2020), 3, https://hrmi.lt/wp-content/uploads/2020/11/SalyguPritaikymas_A5-web-final-1.pdf

[57] CRPD Committee. General Comment No. 6 (2018), para. 8.

[58] Grigaitė, *op. cit.*, 3, 5.

[59] CRPD Committee. General Comment No. 6 (2018), para. 9.

„nepakaltinamumo“ ir „procesinio neveiksnumo“ ar „riboto procesinio veiksnumo“ institutus suderinti su šiuo negalios modeliu.

Vieni mokslininkai iš esmės pritaria pozicijai, kad reikėtų atsisakyti tokių institutų kaip „negebėjimas atsakyti pagal baudžiamuosius įstatymus“ ar „negebėjimas dalyvauti procese“ dėl psichikos negalios. Pavyzdžiui, T. Minkowitz nuomone, asmens pripažinimas nepakaltinamu ir jo atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės, taip pat pripažinimas, kad toks asmuo negeba dalyvauti procese, ir jo prievartinis gydymas psichiatrijos ligoninėse kaip saugumo priemonė laikytini diskriminacija ir pažeidžia visus konvencinius įsipareigojimus dėl asmenų su negalia lygiateisiškumo. Vietoje dabartinių institutų autorė siūlo alternatyvią baudžiamosios atsakomybės nustatymo sistemą, kurioje būtų pripažįstama asmeninių ir aplinkos veiksnių, turinčių įtakos asmens sprendimų priėmimui, svarba ir kuri atsižvelgtų į patirtis, traktuotas kaip psichosocialinė negalia. Šis pasiūlymas grindžiamas visišku tokių patirčių įtraukimu į *mens rea* doktrinas. Svarbiausia, kad tokioje baudžiamosios atsakomybės nustatymo sistemoje neliktų vietos jokiai „asmens negebėjimo dėl psichikos sutrikimo“ sampratai. Be to, autorė nurodo, kad šią sistemą verta papildyti atkuriamojo teisingumo principais, kurie suteiktų kuo visapusiškesnį supratimą apie tai, kas turi būti „atkurta“ ir teisiniuose procesuose neleistų koncentruotis tik ties „negalios“ kriterijumi[60].

Vis dėlto ne visi mokslininkai yra tokie kategoriški kaip T. Minkowitz. Antai Ch. Slobogin, nors ir palaiko konvencinę nuostatą, kad baudžiamoji teisė iš esmės turėtų būti neutrali asmens negaliai, taip pat palaiko asmenų su psichikos negalia prevencinį sulaikymą tais atvejais, kai valstybė privalo užtikrinti visuomenės saugumą. Autoriaus nuomone, toks sulaikymas būtų taikomas pavojingiems asmenims, kurių nepavyko atgrasyti nuo nusikalstamų veikų darymo anksčiau taikytomis baudžiamosiomis teisinėmis priemonėmis, o šiuo metu jų baudžiamasis nubaudimas būtų neįmanomas (pavyzdžiui, asmuo buvo išteisintas arba jau atliko bausmę). Iš esmės prevenciniu sulaikymu būtų siekiama užkirsti kelią galimai žalai[61].

J. Richards taip pat pripažįsta, kad, vertinant tradicinį nepakaltinamumo institutą per asmenų su negalia teisių apsaugos perspektyvą, jis sunkiai suderinamas su JT Komiteto nuostatomis dėl Konvencijos 12 ir 13 str. numatytų įpareigojimų įgyvendinimo. Vis dėlto autorė pabrėžia, kad siūlomas sprendimas – pakeisti ar panaikinti nepakaltinamumo doktrinas – neperspektyvus ir praktiškai neįgyvendinamas. Jos nuomone, dažniausiai asmens

[60] Tina Minkowitz, „Rethinking Criminal Responsibility from a Critical Disability Perspective: The Abolition of Insanity/Incapacity Acquittals and Unfitness to Plead, and Beyond“, *Griffith Law Review*, 23, 3 (2014): 434–466; Įdomu nurodyti, kad, pavyzdžiui, *„Švedijoje teisinė gynyba dėl nepakaltinamumo panaikinta 1965 metais. Švedijos įstatymuose mens rea (nusikalstamas ketinimas arba tyčinė kaltė) pripažįstamas kaip nusikaltimo sudėtis, tačiau numatyta, kad nustatant kaltę neatsižvelgiama į teisiamojo psichikos sveikatos būklę. Tačiau į asmens psichikos sveikatos sutrikimus ar negalią gali būti atsižvelgiama skiriant bausmę“. Baltrušytė ir Grigaitė, supra note,* 5: 21.

[61] Christopher Slobogin, „Eliminating mental disability as a legal criterion in deprivation of liberty cases: The impact of the Convention on the Rights of Persons With Disabilities on the insanity defense, civil commitment, and competency law“, *International Journal of Law and Psychiatry*, 40 (2015): 6.

su psichikos negalia lygiateisiškumo įgyvendinimo problemas sukelia ne pati nepakaltinamumo doktrina, o gilesnės institucinės baudžiamosios justicijos problemos. Be to, šiuo atveju neįvertinama *mens rea* reikšmė. Jei būtų laikomasi pozicijos, kad psichikos negalia (pavyzdžiui, kliedesiai) neturi jokios įtakos asmens kaltei, toks asmuo būtų laikomas gebančiu atsakyti pagal baudžiamuosius įstatymus. Manytina, kad toks modelis būtų akivaizdžiai neteisingas, nes asmenys su psichikos negalia, dėl kurios jie negalėjo kontroliuoti savo veiksmų, galėtų būti laikomi atsakingais. Todėl autorė palaiko nuosaikesnį požiūrį, pagal kurį nepakaltinamumo institutą siūlo reformuoti, kartu pripažįstant, kad psichikos negalia gali būti kaip vidinis asmens laisvės (ne)veikti ribojimas, turintis teisinę reikšmę. Sunki psichikos negalia gali atimti (apriboti) asmens gebėjimą rinktis, reaguoti į tam tikras aplinkybes ar priimti sprendimus. Be to, labai svarbios ir pačios asmens (ne)veikimo sąlygos. Taigi kai asmens veiksmus (neveikimą) lemia psichikos negalia, jis faktiškai tampa „nelaisvas“. Būtent tokiais atvejais baudžiamoji teisė privalo atsižvelgti į šį vidinį asmens laisvės (ne) veikti ribojimą[62].

Kiti autoriai taip pat kritikuoja poziciją panaikinti nepakaltinamumo institutą. Jų nuomone, JT Komitetas pateikia klaidingą „asmens gebėjimų“ vertinimą, atmesdamas tai, kad jam turi įtakos medicininė ir todėl diagnozuojama asmens psichikos sveikatos, intelekto ir psichosocialinė negalia. Be to, jis remiasi prielaida, kad atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės dėl psichikos sveikatos, intelekto ir psichosocialinės negalios nepagrįstai visuomenę suskirsto į dvi grupes: pirmajai priklauso asmenys, kuri gali būti, o antrajai – asmenys, kurie dėl nurodytos negalios negali būti baudžiami. Autorių nuomone, iš tikrųjų toks požiūris yra žalingas, nes stiprina klaidingą nuostatą, kad asmenys su psichikos sveikatos, intelekto ir psichosocialine negalia iš esmės nepajėgia laikytis įstatymų reikalavimų ir todėl turėtų būti visuomenėje traktuojami kitaip. Vis dėlto autoriai pabrėžia, kad tokių neigiamų pasekmių neatsirastų, jei tos pačios baudžiamosios gynybos priemonės būtų taikomos tiek pirmos, tiek antros grupės asmenims. Vadinasi, tokia baudžiamosios gynybos priemonė kaip nepakaltinamumas ne vadovaujasi diagnozėmis „kaip išankstine etikete“, o remiasi individualiu asmens gebėjimo suvokti savo veiksmų pobūdį ir juos valdyti įvertinimu. Pačiu psichiatriniu vertinimu siekiama ne formaliai nustatyti tam tikrą diagnozę, o pateikti duomenis, reikšmingus nustatant asmens kaltę. Todėl toks procesas pats savaime nėra diskriminacinis. Priešingai, remdamasis šiais ir kitais bylos duomenimis, teismas gali objektyviai įvertinti, ar asmuo galėjo suprasti savo veiksmų esmę ir juos valdyti[63].

Pozicija, kad konkretaus asmens „gebėjimams“ turi įtakos medicininė ir todėl diagnozuojama asmens psichikos sveikatos, intelekto ir psichosocialinė negalia, palaikoma ir tyrimuose apie ginamojo „gebėjimą dalyvauti procese“ (procesinį veiksnumą).

---

[62] Jane Richards, „Insanity, Disability and Responsibility: Rethinking Autonomy to Challenge Structural Inequality“, *Oxford Journal of Legal Studies* 44, 4 (2024): 832–859, https://doi.org/10.1093/ojls/gqae020.

[63] Benjamin A. Barsky ir Michael Ashley Stein, „The United Nations convention on the rights of persons with disabilities, neuroscience, and criminal legal capacity“, *Journal of Law and the Biosciences*, 10, 1 (2023): 17–18.

Gebėjimas pasirinkti atitinkamą elgesio variantą, numatyti, kokius rezultatus ir padarinius gali sukelti konkretus poelgis, sugebėjimas įvertinti, kokios priemonės labiausiai tinkamos gynybai, yra konkretaus ginamojo gebėjimo dalyvauti procese pagrindas. Kiekvienas ginamasis turi tam tikras procesines teises, gali savarankiškai jas įgyvendinti, prisiimti procesines pareigas ir atsakyti už nevykdymą. Tačiau veiksmingai ir savarankiškai dalyvauti procese ginamasis gali tik tuomet, kai suvokia pareikšto įtarimo ar kaltinimo esmę, jam suteikiamų teisių turinį, atliekamų ikiteisminio tyrimo ar teismo veiksmų reikšmę, proceso metu surinktų duomenų (įrodymų) svarbą, be pašalinių pagalbos gali rinktis reikiamus gynybai duomenis ir pan. Tam tikrais atvejais ginamojo gebėjimas suvokti, įprasminti, atsiminti ir atkurti bylai reikšmingas aplinkybes, savarankiškai, be pašalinių pagalbos, dalyvauti proceso veiksmuose, t. y. naudotis visomis gynybos priemonėmis ir būdais dėl psichikos sveikatos, intelekto ir psichosocialinės negalios gali būti *ribotas*, o kitais – minėti gebėjimai gali būti visiškai panaikinti[64].

Ginamojo gebėjimo dalyvauti procese (procesinio veiksnumo) turinys apima *intelekto ir valios kriterijus*. *Intelekto kriterijus* – asmens gebėjimas suvokti baudžiamuoju įstatymu uždraustos veikos ir savo procesinės padėties pobūdį. Teisės normos yra vertinamojo pobūdžio, todėl asmuo turi ne tik suvokti, kokią reikšmę turi tam tikri teisiniai įvykiai baudžiamojo proceso metu, bet kartu visa tai asmeniškai įprasminti. *Valios kriterijus* – tai asmens gebėjimas savarankiškai įgyvendinti savo procesines teises ir pareigas[65]. Toks procesinio veiksnumo pagrindimas leidžia išskirti atvejus, kuomet ginamasis su psichikos sveikatos, intelekto ir psichosocialine negalia geba teisingai suvokti reikšmingas bylos aplinkybes ir (ne)duoti parodymus, tačiau jis negeba savarankiškai visa apimtimi įgyvendinti savo teisių ir apginti teisėtų interesų (ribotas procesinis veiksnumas). Šiuo atveju ginamajam baudžiamajame procese turėtų būti užtikrinamos ne tik papildomos procesinės garantijos, bet ir sudaromos tinkamos procesinės sąlygos visoms procesinėms teisėms įgyvendinti ir visoms procesinėms pareigoms atlikti. Kitais atvejais, kai ginamasis su psichikos sveikatos, intelekto ir psichosocialinės negalia negeba suvokti savo ir atliekamų procesinių veiksmų ir priimamų sprendimų prasmės ar negeba valdyti savo veiksmų, turėtų būti užtikrinamas jo netiesioginis dalyvavimas procese per būtinąjį teisinį atstovavimą, kitas papildomas teisingo proceso garantijas, taip pat sudarant tinkamas procesines sąlygas[66].

Apibendrinant, tiek ginamojo su psichikos sveikatos, intelekto ir psichosocialine negalia riboto procesinio veiksnumo, tiek procesinio neveiksnumo atvejais jam turi būti sudarytos tinkamos procesinės sąlygos tiesiogiai ar netiesiogiai dalyvauti visuose baudžiamojo

[64] Rima Ažubalytė, Ramūnas Jurgaitis ir Jolanta Zajančkauskienė, *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys*, (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011), 314–317; Rima Ažubalytė ir Jolanta Zajančkauskienė, „Accessible and Sustainable Criminal Justice: The Right of an Incapacited Accused Person to Be Present at a Court Hearing“, iš *Law and Sustainability: Perspectives for Lithuania and Beyond*, editors: Alessio Bartolacelli, Dovilė Sagatienė (Księgarnia akademicka publishing, Mykolas Romeris University, 2023), 315–316.

[65] Ažubalytė, Jurgaitis ir Zajančkauskienė, *supra note*, 64: 316; Ažubalytė ir Zajančkauskienė, *supra note*, 64: 316.

[66] *Ibid*.

proceso etapuose. Manytina, kad tokie atvejai, kai ginamasis dėl itin sunkios psichikos sveikatos būklės negali dalyvauti procese ir bylos nagrinėjimas stabdomas, kol jo būklė pakankamai pagerės, kad jis galėtų dalyvauti procese, arba baudžiamoji byla išsprendžiama, atleidžiant jį nuo baudžiamosios atsakomybės ir suteikiant jam reikiamą medicininę ir kitą pagalbą, laikytini teisingais sprendimais[67].

Vis dėlto sudėtinga pateikti geriausią aptartų problemų sprendimą, todėl šiais klausimais turėtų būti tęsiamos mokslinės diskusijos ir atliekami tyrimai.

IŠVADOS

Pagal JT Konvenciją, įgyvendinant ginamųjų su negalia, taip pat ir su psichikos sveikatos, intelekto ir (ar) psichosocialine negalia teisę lygiai su kitais dalyvauti procese ir jų teisę į teisingumą, šiems asmenims priimant sprendimus turi būti teikiama parama ir sudaromos tinkamos procesinės sąlygos. Atliktų tyrimų rezultatai rodo, kad ne visos valstybės narės tinkamai įgyvendino šiuos konvencinius įsipareigojimus.

ES teisinis reguliavimas ir jo taikymas, nors ir paremtas pažeidžiamų ginamųjų teisių apsaugos stiprinimu, ne visai atitinka nurodytas konvencines nuostatas:

- jame daugiau akcentuojamas asmens pažeidžiamumo nustatymas ir jo įvertinimas ir tik po to procesinių teisių užtikrinimas ir tinkamų procesinių sąlygų sudarymas;
- leidžiama valstybėms narėms išlaikyti specialias baudžiamojo proceso formas, kurių pagal konvencines nuostatas siūloma atsisakyti. Straipsnyje pateiktų tyrimų rezultatai rodo, kad tam tikrose valstybėse narėse tokiuose baudžiamuosiuose procesuose nesudaromos tinkamos procesinės sąlygos, atliepiančios ginamųjų su psichikos sveikatos, intelekto ir (ar) psichosocialine negalia reikmes.

JT Konvencijoje įtvirtintas žmogaus teisių modelis kelia rimtų iššūkių suderinant su juo tradicinius „nepakaltinamumo“ ir „procesinio neveiksnumo“ institutus. Teisės ir psichiatrijos mokslininkai skirtingai vertina siekį atsisakyti šių institutų:

- vieni mokslininkai sutinka, kad baudžiamoji teisė turėtų būti visai neutrali ginamojo psichikos sveikatos, intelekto ir (ar) psichosocialinei negaliai;
- kiti palaiko poziciją, kad konkretaus asmens „gebėjimui“ atsakyti pagal baudžiamuosius įstatymus ar (ir) dalyvauti procese turi įtakos medicininė ir todėl diagnozuojama asmens psichikos sveikatos, intelekto ir psichosocialinė negalia;
- dauguma nurodytų autorių sutinka, kad ginamajam su negalia turi būti užtikrinamos procesinės teisės ir sudaromos tinkamos procesinės sąlygos jas įgyvendinti, tiek jam procese dalyvaujant tiesiogiai, tiek netiesiogiai.

Šiuo metu sudėtinga pateikti geriausią aptartų problemų sprendimą, todėl šiais klausimais siūloma tęsti mokslines diskusijas ir tyrimus.

[67] Ažubalytė ir Zajančkauskienė, *supra note*, 64: 316–317.

DEFENDANTS WITH DISABILITIES: CONVENTIONAL AND EUROPEAN UNION LEGAL PROVISIONS AND SCIENTIFIC DISCUSSIONS

JOLANTA ZAJANČKAUSKIENĖ

SUMMARY. *Despite international and European Union legal standards, research shows that the situation of persons with disabilities, including defendants (suspects and accused persons), in different countries is concerning. These individuals often encounter significant challenges when participating in legal proceedings and receiving adequate support. To address this issue, it is necessary to first examine and evaluate the standards for protecting the rights of persons with disabilities. This article presents and analyzes the provisions of Articles 12 and 13 of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities, examining their significance for defendants with disabilities. The article also presents and analyzes the special safeguards for vulnerable suspects or accused persons provided in European Union directives and the European Commission's recommendation, as well as their compliance with the obligations enshrined in the United Nations Convention. Lastly, the article presents different academic opinions on the retention of the institutions of "insanity" and "procedural incapacity." The article concludes with a proposal to continue academic discussions on this topic to find the best solutions to the problems discussed.*

KEYWORDS: disability, defendants, criminal proceedings, insanity, capacity.

CONSTITUTIONES ET LIBERTATES: ŽMOGAUS TEISĖS XXI AMŽIUJE

Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys

CONSTITUTIONES ET LIBERTATES: HUMAN RIGHTS IN THE TWENTY-FIRST CENTURY

Peer-Reviewed Academic Articles Collection

MRU

Vilnius, 2026

Redakcinė kolegija / Editorial board:

Prof. dr. **EGLĖ BILEVIČIŪTĖ** (atsakingoji redaktorė / Editor-in-Chief)
Doc. dr. **JOLITA MILIUVIENĖ** (atsakingoji redaktorė / Editor-in-Chief)
Dr. **KRISTINA KENSTAVIČIENĖ** (vykdančioji redaktorė / Executive editor)

Straipsnių recenzentai / Peer reviewers:

Prof. dr. **Eglė Bilevičiūtė,** doc. dr. **Tomas Girdenis,** prof. dr. **Egidijus Jarašiūnas,**
doc. dr. **Agnė Juškevičiūtė – Vilienė,** dr. **Kristina Kenstavičienė,**
doc. dr. **Jan Kudrna,** prof. dr. **Snieguolė Matulienė,** doc. dr. **Jolita Miliuvienė,**
dr. **Salomėja Fernandez- Montojo,** prof. dr. **Sanita Osipova,** prof. dr. **Rūta Petkuvienė,**
prof. dr. **Jānis Pleps,** praktikos prof. dr. **Rasa Ragulskytė – Markovienė,**
doc. dr. **Ernestas Spruogis, Sergej Stoma,** doc. dr. **Loreta Šaltinytė,**
prof. dr. **Algimantas Urmonas,** doc. dr. **Juozas Valčiukas,**
dr. **Mindaugas Verbickas,** dr. **Dalia Višinskienė,** dr. **Leda Žilinskienė.**

Aprobuota/Approved by:

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos tarybos 2026 m. gegužės 20 d. nutarimu,
Nr. 1T- 18.

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*
Visos leidinio ir leidybos teisės saugomos. Šio leidinio arba kurios nors jo dalies negalima taisyti, dauginti ar kitaip platinti autoriui ir leidėjui nesutikus.

ISBN 978-609-488-136-7 (spausdintas)
ISBN 978-609-488-135-0 (internete) DOI: 10.13165/9786094881350

© Autoriai, 2026
© Mykolo Romerio universitetas, 2026

TURINYS

Lyra Jakulevičienė, Jolita Miliuvienė
Įvadas: žmogaus teisės XXI amžiuje 11

I. KONSTITUCIJA KINTANČIOJE TIKROVĖJE: AIŠKINIMAS IR TRANSFORMACIJA

Egidijus Jarašiūnas
Vis sugrįžtantis Konstitucijos aiškinimo specifiškumo klausimas 30

Egidijus Kūris
Apie pažodinį ir ne vien pažodinį Konstitucijos aiškinimą 66

Marek Zubik
Ką chaoso teorija gali pasiūlyti Konstitucijos kūrėjams? (anglų kalba) **99**

Mirosław Granat
Demokratinis teisinės valstybės principas ir teisinės valstybės krizė (Lenkijos atvejis) (anglų kalba) **108**

Irmantas Jarukaitis
Pusiausvyros tarp vienovės ir įvairovės paieškos Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje: Europos Sąjungos sutarties 2 straipsnis ir 4 straipsnio 2 dalis (anglų kalba) **119**

Ernestas Spruogis
Keletas minčių apie tarptautinį konstitucionalizmą: ar tikrai tik nacionalinio konstitucionalizmo šešėlis? 142

Jolita Miliuvienė
Gynybinis konstitucionalizmas: strateginis konstitucinio dialogo naudojimas demokratijos atsparumui stiprinti 159

Alexandru Tănase
Nacionalinė konstitucinė tapatybė Europos Sąjungoje: tarp globalizacijos ir konstitucinio pliuralizmo (anglų kalba) **185**

Sanita Osipova
Laisvė mokslinėje doktrinoje ir teisinėse diskusijose Latvijos Respublikoje (anglų kalba) **203**

Mindaugas Verbickas
Žmogaus teisės ir demokratija: prigimtinės teisės teorijos perspektyva 218

Madis Ernits
Hibridinis konstitucinis teismas: naujasis standartas ar konstrukcijos trūkumas? (anglų kalba) **246**

Andrzej Jackiewicz
Nuo pergamento iki pikselių: kintantis Konstitucijos vaidmuo prisitaikant prie technologinės pažangos (anglų kalba) **261**

Jan Kudrna
Demokratijos ir laisvės supratimo tendencijos Čekijos Respublikoje pastaraisiais metais: ar jau laikas "antrajai respublikai"? (anglų kalba) **283**

Edita Žiobienė
Konstitucinio solidarumo principo reikšmė užtikrinant žmogaus teisių apsaugą **296**

Ieva Deviatnikovaitė
M. Römerio „Reprezentacija ir Mandatas": šimtas metų Lietuvos konstitucinės ir administracinės teisės doktrinai **316**

II. KONSTITUCINĖS ŽMOGAUS TEISIŲ GARANTIJOS IR JŲ ĮGYVENDINIMAS

Asta Benetytė, Dovydas Sajenko, Juozas Valčiukas
Permąstant teisės į minties laisvę sampratą šiuolaikinėje realybėje **342**

Jānis Pleps
Susirinkimų laisvė: Baltijos šalių konstitucinės teisės vystymosi pamokos (anglų kalba) **373**

Oleksandr Petryshyn
Konstitucinės justicijos bylos pagal Ukrainos ombudsmeno kreipimusis (anglų kalba) **398**

Malkhaz Nakashidze
"Rusiškas įstatymas" apie užsienio įtakos skaidrumą, žmogaus teisės ir Gruzijos iššūkiai siekiant ES integracijos (anglų kalba) **410**

Algirdas Taminskas, Gabrielė Taminskaitė-Kočiūnė
Asmens teisė į vardą: teoriniai ir praktiniai dvigubų pavardžių suteikimo aspektai **431**

Dovilė Pūraitė-Andrikienė
Moterų teisių konstitucinė dimensija: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos indėlis į lyčių lygybės doktriną **451**

Gintaras Švedas
Išimtinis bausmės švelninimas Konstitucinio Teismo ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijoje **469**

Jolanta Zajančkauskienė
Ginamieji su negalia: konvencinės, Europos Sąjungos teisės nuostatos ir mokslinės diskusijos **488**

Anna Rytel-Warzocha
Laikinasis teisės prašyti prieglobsčio ir apsaugos sustabdymas prie Baltarusijos – Lenkijos sienos: valstybės institucijų konstitucinių ribų analizė (anglų kalba) **504**

Algimantas Urmonas
Viešasis interesas kaip konstitucinės pareigos matas administracinėje teisėje **520**

Eglė Bilevičiūtė, Aliona Gaidarovič, Salvija Mulevičienė
Konstitucinės saviraiškos ir informacijos laisvės derinimas su teise į asmens duomenų apsaugą žurnalistų ir kitų viešosios informacijos rengėjų atstovų teisės gauti informaciją kontekste **535**

Rūta Petkuvienė
Informacinis privatumas Lietuvos teismų sistemos veikloje kaip vienas iš konstitucinės teisės į privataus gyvenimo apsaugą aspektų **549**

André Dias Pereira, Rui Cascão
Medicininės atsakomybės sistema ir teisė į sveikatos apsaugą Portugalijoje (anglų kalba) **567**

Rasa Ragulskytė-Markovienė, Rūta Slidžiauskaitė-Maskoliūnė
Teisės į sveiką ir švarią aplinką gynimas klimato kaitos kontekste **580**

Agnė Juškevičiūtė-Vilienė
Konstitucinė teisė klimato kaitos akivaizdoje: konstituciniai teismai, valstybės atsakomybė ir žmogaus teisės **605**

Kristina Kenstavičienė
Naujasis alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos teisinis reguliavimas Lietuvoje ir nekarinė (civilinė) tarnyba Suomijoje **619**

Marta Murska
Individualus konstitucinis skundas Vokietijoje ir Ukrainoje kaip žmogaus teisių apsaugos instrumentas (anglų kalba). **645**

Saulius Katuoka
Povandeniniai kabeliai ir vamzdynai ir jų reglamentavimas pagal tarptautinę teisę **662**

APIE AUTORIUS **678**